

הלכה בפרשה

שנה א- גיליון 17

פרשת משפטים - חובת הרב לתלמידיו

"וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׂים לְפָנֶיהֶם" (כא א)

"מניין שחייב להראות לו פנים - שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" (עירובין נד א)

חובת הרב לתלמידיו | לא להתיימש מתלמיד שלא מבין | מי קובע מה ילמדו

ארבעה". מאופן לימוד זה, חידש רבי אליעזר: "חייב אדם לשנות לתלמידו ארבעה פעמים. וקל וחומר, ומה אהרן שלמד מפי משה, ומשה מפי הגבורה - כך, הדייט מפי הדייט - על אחת כמה וכמה".

בפשטות, רבי עקיבא חולק על רבי אליעזר, לא די בארבע פעמים, אלא יש לחזור לתלמיד עד שיבין, ואפילו מאה פעמים.

ההבנה הפשוטה בדברי רבי עקיבא היא שיש חובה על הרב ללמד את תלמידו עד שיבין, ועד שיוכל להוציא את הדברים בפיו. ועוד חייב הרב לבאר את טעם דבריו (כלומר, לא די לבאר לתלמיד מה הרב אומר, אלא עליו לבאר גם מדוע אומר כך- ע"י רש"י).

המלבי"ם (שמות כא א) פירש את שלשת הדרגות באופן מעט שונה: "והנה בהלמוד די אם למדו עד שנתפס בלב התלמיד, ואינו נכלל השנינה היינו שיהיה בכח

התלמיד ללמד לאחרים, לכן הוסיף שימה בפיהם שיוכלו להוציא למודי התורה בפיהם ללמדם לאחרים. ועדיין לא נכלל בזה שיהיה להם בכל דברי התורה ידיעה ברורה שיגיעו בה לכלל דעת, שהיא מדרגה היותר גדולה שיהיה הכל ערוך לפניהם בידיעה ברורה, לכן הוסיף פה אשר תשים לפניהם, שיעמדו דברי החכמה ערוכים לפניהם,

1.. מן הפסוק בתחילת הפרשה, "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׂים לְפָנֶיהֶם", למד רבי עקיבא (עירובין נד א) שחייב הרב להראות פנים לתלמידו: "רבי עקיבא אומר: מניין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו - שנאמר ולמדה את בני ישראל. ומנין עד שתהא סדורה בפיהם - שנאמר שימה בפיהם. ומניין שחייב להראות לו פנים - שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם".

דברים אלה של רבי עקיבא באים כתשובה לדברי רבי אליעזר. הברייתא מתארת את סדר לימוד התורה של משה לבני ישראל: "כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה, וכנס אהרן ושנה לו משה פירקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. וכנסו בניו ושנה להן משה פירקו, נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן. רבי

יהודה אומר: לעולם אהרן לימין משה חוזר. וכנסו זקנים ושנה להן משה פירקו, נסתלקו זקנים, וכנסו כל העם ושנה להן משה פירקו. נמצאו ביד אהרן ארבעה, ביד בניו שלשה, וביד הזקנים שנים, וביד כל העם אחד. נסתלק משה, ושנה להן אהרן פירקו. נסתלק אהרן שנו להן בניו פירקו. נסתלקו בניו, שנו להן זקנים פירקו. נמצא ביד הכל

א. חובת הרב כלפי התלמיד

חייב הרב ללמד את תלמידו עד שיבין התלמיד את הדברים. ולא די בהבנה פשוטה, אלא צריך שיבין התלמיד את דברי הרב עד שיוכל התלמיד לומר את הדברים בלשונו.

אמנם, הדבר תלוי ברמתו של התלמיד, ועם כל תלמיד צריך הרב להתנהג לפי רמתו, ולהסביר לו עד היכן שיוכל להשיג.

עוד חייב הרב להסביר דבריו לתלמידו, לבאר להם מדוע אמר כך או אחרת'.

הרב רק מבאר מה הוא אומר, בסוג זה הוא מבאר מדוע הוא אומר כך, וזוהי כוונת רש"י הנ"ל).

אך, במכילתא (דר' ישמעאל משפטים פרשה א) הובאה דרשה זו של רבי עקיבא בלשון מעט שונה: "רבי עקיבא אומר, ואלה המשפטים למה נאמר, לפי שהוא אומר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, אין לי אלא פעם אחת, מנין שנה ושלש ורבע עד שילמדו, תלמוד לומר ולמדה את בני ישראל, יכול למדין ולא שונין, תלמוד לומר שימה בפיהם. יכול שונין ולא יודעין, תלמוד לומר ואלה המשפטים וגו', ערכם לפניהם כשלחן ערוך, כענין שנאמר אתה הראית לדעת".

מלשון המכילתא עולה, שרבי עקיבא גם מצריך תחילה ארבע פעמים, כרבי אליעזר. ולא די בארבע פעמים לימד אלא צריך גם שינון, וזה נלמד משימה בפיהם. ולא די בשינון בלי ידיעה, וזה נלמד מהפסוק בפרשתנו 'אשר תשים לפניהם' - ערכם לפניהם כשלחן ערוך.

מהרש"א (בחינושי אגדות לעירובין נד ב) עמד על החילוק שבין המכילתא לגמרא, וכתב הסבר בגמרא (שונה מעט משני הביאורים דלעיל): "דסבר רבי עקיבא דבעי ללמדו אפילו עד מאה פעמים עד שילמדנו... והוסיף רבי עקיבא דאפשר דגם אחר שלמדו יפה אינו רגיל בה ואינה שגורה בפיו על כן אמר עד שתהיה סדורה בפיהם כאלו הדבר שלמד הושם ומונח בפה בלי שיצטרך שיזכרנו מתוך הספר. ובכל זה אפשר שיהיה גם רגיל בפה אבל לא ידע בטעם הדבר להבין דבר מתוך דבר שהיא מעלה עליונה על כן אמר שחייב להראות לו פנים".

[פירושים נוספים לביטוי 'להראות לו פנים': א. ר"ח (עירובין שם) כותב: "ומניין שחייב להראות לו פנים כדי לבא בלבו שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם". משמע שלהראות לו פנים הוא להראות חביבות לתלמיד, כדי להאחיב את התורה על התלמיד (ועי' להלן שיש לפרש דברי רבינו חננאל באופן אחר). ב. בשפת אמת (עירובין שם) כתב: "וי"ל עוד כפשוטו כדמצינו שבעת הלימוד ישב אהרן לפניו של משה משום והי' עיניך רואות את מוריך"]

כדבר העומד נכחו והכל ערוך ומסודר לפניו, וכמ"ש אתה הראית לדעת, שהדעת היא הידיעה הברורה כמו שנודע לאדם המוחשות שרואה בעיניו".

וצריך להבין את דבריו, שהרי בכלל מאתיים מנה, ואם אכן יש שלש דרגות של הבנה, והרב מחויב ללמד את תלמידו עד שיגיע לדרגה האחרונה, מדוע היה צריך לפרט את כל הדרגות? היה די לרבי עקיבא לומר את דרגת ההבנה הגבוהה ביותר, ושעד להבנה זו חייב הרב ללמד את תלמידו, ולא כרבי אליעזר שאמר שדי בארבע פעמים.

אפשר להסביר, שמאחר ויכולת התפיסה של כל אחד שונה משל חברו, כדרך שאמרנו ז"ל 'כשם שפרצופיהן שונים כך דעותיהן שונות', אילו היה רבי עקיבא אומר רק את הדרגה האחרונה, היה מקום לטעות שרק לתלמיד שיכול להגיע לדרגה זו חייב הרב לסייע. ולא היא, חובת הרב ללמד גם תלמיד שלא יכול להגיע אלא לדרגת ההבנה הבסיסית והפשוטה ביותר¹.

דרך נוספת לבאר את דברי רבי עקיבא היא שאין כאן שלש דרגות הבנה כלל, אלא שלש סוגי לימוד שונים.

סוג אחד של לימוד, והוא הסוג הראשון עליו מדבר רבי עקיבא, הוא הבנת עצם הלימוד. על הרב ללמד את תלמידו עד שיבין את דבריו על בוריים.

סוג שני הוא השינון. חובת הרב ללמד את תלמידו עד שהתלמיד יזכור את הדברים ויהיו משווננים בפיו. זוהי הדרגה השנייה עליה דיבר רבי עקיבא (והיא נלמדה מן המילים: 'שימה בפיהם', עי' אבן עזרא דברים לא יט).

סוג שלישי הוא הבנת עומק הדברים. חובת הרב לבאר לתלמידו גם מדוע מסביר או פוסק באופן כזה ולא רק מהו הפסק (לעומת סוג הלימוד הראשון בו

¹ ועי' להלן בדברי מהרש"א (סנהדרין צא ב) שכל ישראל מוכנים ללימוד תורה.

דניזכו אנא ודריי לעלמא דאתי. אמר להן הקדוש ברוך הוא: תנו לו זו וזו².

[תרגום: לרבי פרידא היה תלמיד שעל מנת שיבין את הלימוד היה רבי פרידא חוזר לו ארבע מאות פעמים. יום אחד, קראו לרבי פרידא באמצע הלימוד לדבר מצוה. רבי פרידא המשיך ללמד לפני שהלך, אבל התלמיד לא הבין. שאל אותו רבי פרידא, למה היום אתה לא מבין? ענה התלמיד: מרגע שקראו לרב איני מרוכז בלימוד, מאחר ואני חושב כל הזמן, 'עכשיו ילך הרב'. לימד אותו רבי פרידא שוב ארבע מאות פעמים, ואז הבין התלמיד. יצאה בת קול ואמרה, נח לך שיוסיפו לך ארבע מאות שנים, או שתזכה אתה ודורך לעולם הבא? ענה רבי פרידא: שזכה אני ודורי לעולם הבא. אמר להן הקדוש ברוך הוא, תנו לו זו וזו]

עוד אמרו חז"ל (תענית ח א): "רבא אמר: אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל - בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים, שנאמר והוא לא פנים קלקל". ופירש רש"י: "שהראה לו פנים רעות". פירוש זה מתאים עם פירוש ר"ח (עירובין נד ב) שהוזכר לעיל [אמנם אפשר לפרש גם בר"ח שכוונתו במילים 'שיבא בלבו' היא שהסברה תבוא בלב התלמיד ותתיישב בה]. אבל רש"י עצמו פירש שם (עירובין נד ב) שלהראות פנים לתלמיד הוא: "ללמדו, לתת טעם בדבריו בכל אשר יוכל, ולא יאמר: כך שמעתי, הבן אתה הטעם מעצמך, וחבירו בפרק ראשון (יג ב): שהיה אומר על טמא טהור, ומראה לו פנים".

אלא שיש לחלק בין להראות פנים (שבעירובין) לבין להסביר פנים (שבתענית).

ושני הדברים אמת ונכונים. הגמרא בעירובין מדברת על אופי ההסברה, וכפי שבואר לעיל בהרחבה, לכן שם מתאים לפרש שהפנים הם ההסבר. הגמרא בתענית מדברת על היחס הנפשי בין הרב לתלמיד, כפי שמוכח מהמשך הגמרא: "מאי תקנתיה - ירבה עליו רעים, שנאמר וחילים יגבר, ויתרון הכשיר חכמה, כל שכן אם הוכשרו מעשיו בפני רבו מעיקרא". ופירש רש"י: "ירבה עליו

עוד אמרו חז"ל (אבות ב ה): "ולא הקפדן מלמד". וביאר הרשב"ץ במגן אבות: "הרב צריך להסביר פנים לתלמידיו. כמו שאמרו בפסיקתא גדולה בפרשת בחדש השלישי (פרשה כא ד"ה דבר אחר אנכי), כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם, שצריך הרב להסביר פנים לתלמידיו. ופירש הפסוק רבינו שלמה ז"ל ביבמות (ק"ז א ד"ה ורבנן כמים) בפרק האשה שלום, כי כמו שהאדם המסתכל במים, אותה צורה הנראית בה היא כצורה שהוא מראה לה, אם צוחקת צוחקת ואם עצובה עצובה, כן לב האדם לאדם, שאם מראה לו לב שמח גם הוא יראה ושמח בלבו. וכן אמרו בפרק הרואה (ברכות סג ב) 'ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו' (שמות לג יא), אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, בא ונסביר פנים בהלכה אני ואתה. דבר אחר, לך והסביר להם פנים כמו שהסברתי לך. ואם יקפיד הרב על תלמידיו בשאלותיהם, יגורו ממנו וימנעו מלשאלו ולא ילמדו, אבל צריך להחזיר להם השמועה בסבר פנים יפות עד שתהא שגורה בפיהם... וכבר אמרו בשני משבת [ל ב], לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ולא יהיה קפדן כשמאי".

ועוד במסכת עירובין (שם) מובא הסיפור הידוע על רבי פרידא: "רבי פרידא הוה ליה ההוא תלמידא דהוה תני ליה ארבע מאה זימני וגמר. יומא חד בעיוה למלתא דמצוה, תנא ליה ולא גמר. אמר ליה: האידנא מאי שנא? אמר ליה: מדהיא שעתא דאמרו ליה למר איכא מילתא דמצוה - אסחאי לדעתאי, וכל שעתא אמינא, השתא קאי מר, השתא קאי מר. אמר ליה: הב דעתך ואתני לך. הדר תנא ליה ארבע מאה זימני [אחריני] נפקא בת קלא ואמרה ליה: ניחא לך דליספו לך ארבע מאה שני, או דתיזכו את ודרך לעלמא דאתי? אמר:

² הג"ר ראובן מרגליות (מחקרים בדרכי התלמוד עמ' נח - ס) תמה, שלפי סיפור זה יוצא שרבי פרידא היה חי עד תקופת הגאונים, ואיך יתכן שלא נמצא בגאונים מי שיזכיר דבר פלא זה, חכם מתקופת האמוראים שחי עד אליהם, והיה בן למעלה מארבע מאות שנה? הג"ר מרגליות מביא בהמשך דבריו מספר דורות הראשונים (ח"ב כרך ב פרק טז) שלר' פרידא נוספו תשעים שנה. לפי זה משער הג"ר מרגליות שהייתה כאן הגירסא שהוסיפו לו תשעים שנה, כדי שיהיה לימוד שנון ורגיל בפיו, שהרי שינון לרגילות הוא תשעים פעם כמו שמצינו בכמה דוכתי. ומהתשעים נהיה ת' (האות הראשונה של התיבה תשעים), ולכן הגיעה הטעות שהוסיפו לו ארבע מאות שנים (ת בגימטריא)

הפנים לפנים. בנוהג שבעולם, יש לך רב רוצה ללמד, ותלמיד אינו רוצה ללמוד, תלמיד רוצה ללמוד, ורב אינו רוצה ללמד, ברם הכא הרב רוצה ללמד, והתלמיד רוצה ללמוד, מקרא משנה תלמוד ואגדות³].

דברי הרמב"ם נפסקו להלכה בשו"ע יו"ד (סי' רמו סע' י).

ועל רב שאינו נוהג כך, אמרה הגמרא (סנהדרין צא ב) דברים חריפים: "אמר רב יהודה אמר רב: כל המונע הלכה מפי תלמיד - כאילו גוזלו מנחלת אבותיו, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, מורשה היא לכל ישראל מששת ימי בראשית". ופירש מהרש"א (ח"א שם): "ר"ל שאינו

לומד עם התלמיד כר' פרידא שהיה למד עם תלמידו ד' מאות פעמים עד שהיתה שגורה לו בפה וזה שאמר המונע הלכה מפי תלמידו ללמוד עמו עד שתהא שגורה לו בפה לפי שאומר הרב שאין התלמיד הגון וראוי לכך ואי אפשר לו ללמדו הרי גוזלו מנחלת אבותיו שהתורה היא מורשה לכל ישראל מששת ימי בראשית ר"ל לפי בריאותם וטבעם מששת ימי

בראשית מוכנים כל ישראל ללמוד תורה". [וצריך ביאור בכונתו, האם רוצה לומר שכל אחד מישראל יכול להגיע לדרגה הגבוהה ביותר בלימוד התורה, (ובפשטות קשה לומר כך, שהרי אנו רואים שהקב"ה חנן לכל אחד דעת אחרת). או שכונתו שלכל אחד מישראל יש חיבור לתורה⁴, ואות שלו בתורה, וכל אחד לפי רמתו ויכולתו יכול לזכות בתורה כפי שהקב"ה מצפה ממנו, וכאמור לעיל שגם לתלמיד חלש חייב הרב ללמד ולעשות מאמצים להסביר לו כפי יכולתו, ולא ילמד רק לתלמידים המבריקים והמצטיינים]

והרבה האריכו גדולי הדורות להזהיר את המלמדים והרבנים שילמדו עם תלמידיהם בנחת

רעים - לפייס הימנו, שיסבור לו פנים", ולכן שם מתאים לפרש שהפנים הם היחס הלבבי אל התלמיד.

ואפשר שבאמת שני הדברים אחד הם. על מנת שהרב יהיה בעל סבלנות ומרוצה להסביר לתלמידו עד שיבין היטב, לחזור ולשנות ולשלוש, להבין מה נקודת הקושי של התלמיד ואיך לבאר לו את הדברים, על מנת שהרב יעשה כל זאת, מוכרח שיהיה לו יחס של אהבה אל התלמיד ושל רצון גדול בהצלחתו. לכן הפנים משמשות בשתי המשמעויות הנזכרות לעיל.

[וע"ע במסכת שבת (כה ב) שם למדנו: "דאמר רב יהודה אמר רב, כך היה מנהגו של רבי יהודה בר אלעאי, ערב שבת מביאים לו עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדין המצוייצין ודומה למלאך ה' צבאות והיו תלמידיו מחבין ממנו כנפי כסותן (שהיו להם סדינים שאינם מצוייצין, רש"י). אמר להם: בני לא כך שניתי לכם סדין בציצית בית שמאי פוטרין ובית הלל מחייבין והלכה כדברי בית הלל. ואינהו סברי גזירה משום כסות לילה". ונראה בעליל, שאף על פי שתלמידי רבי יהודה בר אלעאי חלקו על שיטתו ונהגו לא כמותו, כיבד אותו ולא הראה להם פנים של כעס, אלא קרא להם 'בני'⁵].

א. חובת הרב כלפי התלמיד (המשך)

וצריך הרב להאיר פנים לתלמידיו, לקרב אותם אל התורה ולהאהיב אותה עליהם.

ואל יתיימש מתלמידיו, אלא יאמין ביכולתם ובהצלחתם, אפילו אם בתחילת הלימוד קשה להם מאד.

על פי כל האמור עד כאן פסק הרמב"ם (פ"ד מהל' תלמוד תורה הל' ד): "הרב שלמד ולא הבינו התלמידים לא יכעוס עליהם וירגז אלא חוזר ושונה הדבר אפילו כמה פעמים עד שיבינו עומק ההלכה".

[בספר עבודת המלך, הפנה מלבד חלק מהמקורות לעיל, גם למסכת סופרים (פרק טז הל' ג) שם רואים שגם הקב"ה למד עם משה רבינו באופנים המבוארים לעיל: "תני ר' חנינא בר פפא, פנים בפנים דבר ה', פנים תרי בפנים תרי, הא ארבעה אפין, פנים של אימה למקרא, פנים בינוניות למשנה, פנים שוחקות לתלמוד, פנים מסבירות לאגדה. ר' נחמיה בשם ר' יעקב בר' נאי, כמים

³ וע"ע בגמרא (שם לא א) במעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה ואמרו כל מי שלך ויקניט את הלל יטול ד' מאות זוז. והלל קרא לשואל בכל הפעמים 'בני'.

⁴ וידוע מאמרם ז"ל: 'ישראל - יש ששים ריבוא אותיות לתורה' (עין פני יהושע קידושין ל א ד"ה והואיל ואתא. ובנפש החיים ש"ד פל"ב ד"ה וגם כ'. וברוח חיים על פרקי אבות (פ"ו מ"ג). ועוד מקומות רבים.

'מושאלים' לרב: "אמרו ליה רבון לרבא: שאיל לן מר! אקפיד, אמר להו: לאפקועי ממונאי קא בעיתו? אדרבה, אתון שאילתון לי. דאילו אנא מצי אישתמוטי לכו ממסכתא למסכתא, אתון לא מציתו לאישתמוטי. ולא היא, איהו שאיל להו ביומא דכלה, אינהו שאילו ליה בשאר יומי".

ופירש רש"י: "שאל לן מר - רבינו נשאל לנו למלאכתנו, ללמוד לנו תורה, שיושב ומלמד לנו תורה כל היום, ואם נשאל ממנו בהמה ומתה - נפטר. אתון שאילתון לי - למלאכתי, שכשאני חפץ להתחיל במסכת אחרת, שלא תשכח ממני - אין אתם יכולין למחות בידי.

ביומא דכלה - כשדורשין לפני הרגל בהלכות הרגל, דלא מצי לאישתמוטי למילתא אחרית".

מפירוש זה עולה שההחלטה מה ללמוד היא של הרב ולא של התלמידים, פרט לימים שלפני הרגל בהם הרב מוכרח ללמד את תלמידיו בהלכות הרגל⁵.

ולכאורה יש להקשות על זה מהגמרא במסכת עבודה זרה (יט א): "כי אם בתורת ה' חפצו - אמר רבי: אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, שנאמר: כי אם בתורת ה' חפצו. לוי ורבי שמעון ברבי יתבי קמיה דרבי וקא פסקי סידרא, סליק ספרא, לוי אמר: לייתו לן משלי, רבי שמעון ברבי אמר: לייתו לן תילים, כפייה ללוי ואייתו תילים, כי מטו הכא כי אם בתורת ה' חפצו, פריש רבי ואמר: אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, אמר לוי: רבי, נתת לנו רשות לעמוד".

ויהיבו עליהם את הלימוד ואף כאשר התלמיד לא מבין, אין להתיימש ממנו [ראה לדוגמה בשו"ת אגרות משה (י"ד ג סי' עא)].

[ומאחר ואנו עוסקים בדברי תורה, לא די ברב היודע ללמד בסבלנות, במאור פנים, בהסברה רחבה וכד', אלא יש להקפיד שהרב יהיה ירא שמיים, צדיק ובעל מידות. מאחר וחכמת התורה אינה ככל חוכמות אחרות כידוע (ועי' אורות הקודש א א). וראה את דברי החתם סופר (בבא בתרא כא א): "ונראה בתקנת המלמדים נמי הוא שיהיה ירא שמים יותר מדאי בשעה שמלמד עם הבנים כי דברי היוצאים מן לב ירא וחרד נכנסים ללב ומלהיבים כאש בוער ביראת ה' ואהבתו בלב הנער. ועל דרך זה יתפרש והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך ואז ושנתם לבניך. וההיפוך אפילו דייק וגריס ואין לבבו נכון עם ה' מלאכתו רמיה ומחריב הנער ודבריו כעכס מוסר אויל ועל דרך זה יתפרש השמר לך פן תשכח הדברים אשר ראו עיניך והודעתם לבניך ובני בניך פירוש גם זה בכלל האזהרה כשתרגיש בעצמך שכחת ה' ואין לבבך שלם לא תלמדם אז לבניך כי למה תחטאו נפשות נקיים אביונים". וראה גם בשרי המאה (כרך ד פרק יד) דברים נפלאים על המלמדים בזמנים הקודמים].

ב. מי קובע מה ילמדו

רב המקבל משכורת מתלמידיו, הרי הוא 'שואל' להם, והם המחליטים מה ילמדו.

רב המלמד בחינם, הוא המחליט מה ילמד עם תלמידיו. והטעם שאף על פי שאין אדם למד תורה אלא במקום שלבו חפץ, הרי גם הרב בכלל זה, ועוד שהשוכח דבר אחד ממשנתו מתחייב בנפשו, ואם חושש הרב שישכח משנתו, הרי זה עדיף על מעלת 'במקום שלבו חפץ' של התלמידים².

2. במסכת בבא מציעא (צא א) למדנו שהייתה מחלוקת בין רבא לתלמידיו. הדין הוא שהשואל מחברו חפץ והתקלקל החפץ, חייב השואל לשלם אפילו אם הנזק קרה באונס (כמבואר במשנה שם צג א). אף על פי כן,

בשני אופנים פטור השואל. האחד אם שאל בהמה ומתה הבהמה מחמת מלאכה. השני אם בזמן הנזק היה המשאל שם. דין זה נלמד מפסוק בפרשתנו (שמות כב יד): "אם בַּעַלְיוֹ עָמַד לֹא יִשְׁלַם אִם שְׂכִיר הוּא בָּא בְּשֶׁכְרוֹ". ודרשו חז"ל (שם צד א) שמפסוק זה למדנו שאף כאשר שכר את הבעלים יחד עם פרתו, פטור השואל את הפרה אם קרה לה נזק.

ובזה נחלקו רבא ותלמידיו. האם הרב נחשב 'מושאל' לתלמידים או להיפך התלמידים

⁵ ובעניין הקשר בין החיוב ללמד לבין הגדרת הרב כ'שואל' לתלמידים, האריכו האחרונים. עי' מקור חיים (או"ח סי' תכט). ואבן האזל (פ"ב מהל' שאלה ופקדון הל' ד). ובעוד אחרונים רבים.

ברצונו... הרי הן שאולין אצלו". אמנם, אפשר לפרש דבריו 'הרב שהוא מקריא ברצונו', שמשמעותו היא שתמיד זה מצבו של הרב, הגדרתו של רב היא 'שהוא מקריא ברצונו', וכאילו כתוב ברמב"ם: 'הרב, דהיינו שהוא מקריא ברצונו... הרי הם שאולים לו'.

אבל בשו"ע (חו"מ סי' שמו סע' יג) כתב כרא"ש: "הרב השונה לתלמידיו, אם הם צריכים ללמוד עמו בכל מסכתא שירצה הוא, ואף אם התחילו מסכתא אחת יכול לשנותה לאחרת, אז הוה הם כשאולים לו, שהם עמו במלאכה, ואם שאל מהם הוי שאלה בבעלים. ואם הוא צריך ללמוד עמהם בכל מקום שירצו, אז הוא נשאל להם. ואפי' שלא בשעת הלמוד, כיון שצריך ללמוד עמהם בכל עת שירצו. ואם הדבר תלוי בשניהם, שהמסכתא שהתחיל יגמרו, ואין הרב יכול לשנות המסכתא שלא מדעת התלמידים, ולא התלמידים בלא דעת הרב, אז אינם שאולים זה לזה כלל".

ולפי זה אין הכרע מי שאול למי, האם הרב מחליט מה ילמדו או התלמידים.

אבל, במקור חיים (או"ח סי' תכט ביאורים ס"ק א) ביאר שד"ן זה אינו אלא ברב המלמד לתלמידיו בחינם, אז רשאי הרב להשמט ממסכת למסכת והתלמידים נחשבים שאולים לו. אבל ברב המלמד בשכר, הרי הוא שאול לתלמידים וההכרעה מה ללמוד נתונה להם: "ונראה דעל כרחק הא דהרב לא הוי שאיל להתלמיד מטעם דמצי לאשתמוטי אף דשאר פועל בודאי אף שהשכיר או השאיל עצמו לעשות איזה מלאכה שירצה הפועל דמצי לאשתמוטי ממלאכה למלאכה מיקרי הפועל שאיל להבעה"ב. ועל כרחק צריך לומר כיון דמיירי בהרב ותלמידים שהתנדבו ללמוד זה עם זה בחנם לזמן כמו רבנן ורבא כיון דכל אחד צריך לחבירו שניהן משועבדין זה לזה בשוה והנאת שניהם בשוה רק כיון שהרב מצי לאשתמוטי ממסכתא למסכתא בעל כרחן והמה מחוייבין לעשות בהכרח שלא כרצונם מיקרי התלמידים שאולים...".

ופירש רש"י: "ממקום שלבו חפץ - לא ישנה לו רבו אלא מסכת שהוא מבקש הימנו שאם ישנה לו מסכת אחרת אין מתקיימת לפי שלבו על תאוותו".

וזוהי סתירה בין הגמרות. בבא מציעא למדנו שהרב מחליט איזה מסכת לומדים, ובעבודה זרה לימד רבי שעל הרב להיענות לתלמידים וללמד מה שהם רוצים ללמוד.

אלא שמלשונות הראשונים על הדין שבמסכת בבא מציעא עולה שהבינו בגמרא שאין 'כלל' בעניין לימוד הרב עם תלמידיו. יש מקומות שהרב שאול לתלמידיו ויש מקומות שהתלמידים שאולים לרב. ומה ששמענו מהגמרא הוא רק החידוש שאם הרב או התלמידים שאולים אחד לשני בלימוד, יש בזה פטור לעניין שאלה בבעלים.

כך עולה מלשון הרא"ש (בבא מציעא פ"ח ס"ז): "וכן הרב השונה לתלמידים אם תלוי ברב ללמד לתלמידים איזו מסכתא שהוא רוצה ואם התחילו מסכת אחת יכול הרב לשנותו ממסכת זו למסכת אחרת. אז הם שאולים לו ואם שאל מהן הויא שאלה בבעלים ואם הדבר תלוי בתלמידים לשנות הרב ממסכתא למסכתא אז הרב שאול להם ואם הדבר תלוי בשניהם שאין הרב יכול לשנות המסכתא בלא דעת התלמידים ולא התלמידים בלא דעת הרב אינם שאולין זה לזה כלל".

בלשון הרמב"ם (פ"ב מהל' שאלה ופקדון הל' ד) יש לעיין. אפשר לפרשה כדברי הרא"ש ואפשר לפרשה כהבנה הפשוטה לעיל שהרב הוא הקובע את סדר הלימוד. שכתב הרמב"ם: "הרב שהוא מקריא ברצונו לתלמידים בכל עת שירצה ואיזו מסכתא שירצה והם היו קבועים לבא תמיד ונשמט להן ממסכתא למסכתא הרי הן שאולין אצלו ואין הוא שאול להם". דיוק דבריו, 'הרב שהוא מקריא ברצונו', היינו כשהוא במצב זה. אבל יתכן מצב אחר בו הרב אינו מקריא ברצונו אלא ברצונם. ואין לפרש שכוונת הרמב"ם שתמיד הרב מחליט מה ילמדו, שאם כך, היה לו לכתוב: 'הרב מקריא

הרב מחויב ללמוד במקום שלבו חפץ. "ואם אמרו חיך קודמין בחיים גשמיים, כל שכן בחיים האמתיים תורה שנקרא חיי עולם למה לא יהיה כן ותו דמצוה דגופיה עדיף כלשון הש"ס קדושין (כט ב). ודרך זו מיישבת באופן נוסף את הסתירה בין בבא מציעא לעבודה זרה. בבא מציעא מדובר שלרב יש חפץ במסכת מסויימת, בעבודה זרה מדובר שלרב אין חפץ במסכת מסויימת, והולך אחרי חפצם של תלמידיו. עם זאת אומר הארץ צבי, "יש להסתפק כיון דללמד גדול מללמוד כדאמרינן דמאן דתני ומתני לית לי' שיעורא, אפשר דראוי לו לחוש יותר לחפץ התלמודים, וצ"ע לדינא".

מסקנת הדברים, שיש צד לומר שבמצב רגיל על הרב ללמד את תלמידיו לפי חשקם ורצונם, ויש צד לומר שאין חובה על הרב להתחשב בתלמידיו, אפילו כשאינו חושש לשכחתו.

בט"ז (או"ח סי' תכט) כתב שבשלשים יום שקודם המועדים (פסח וסוכות) מחויב הרב ללמד את תלמידיו את הלכות החג. וכך

גם דעת הביאור הלכה (שם סעי' א) שאע"פ שדייק מלשון השו"ע שלשיטתו אין חיוב ללמד, אלא רק להקדים ולענות לשואל בעניינים אלו, הביא שלדעת רוב הראשונים יש חובה גם ללמד את הלכות החג בזמן זה. מאידך, הגר"ע יוסף זצ"ל (שו"ת יבי"א ח"ב או"ח סי' כב) הראה שאדרבא, פסק השו"ע מיוסד ומבוסס על דעת רוב הראשונים, ושהלכה לא חייב הרב ללמד את תלמידיו לפני המועד את הלכותיו, אלא רק חייב לענות לשואל כהלכה בעניינים אלו לפני שיענה לשואל בעניינים אחרים.

אבל רב שהוא שכור לתלמיד לעולם הרב מיקרי שאיל להתלמיד".

את הסתירה בין הגמרא במסכת בבא מציעא לגמרא במסכת עבודה זרה, העלה כבר האמרי אמת מגור (מכתבי תורה מכתב קכד). בשו"ת ארץ צבי (ח"א סי' צב) השיב לאמרי אמת, ומדבריו עולה גם כן שבאופן רגיל הרב מחויב ללמד את תלמידיו במקום בו הם רוצים ללמוד: "כנראה שרש"י ז"ל נתכוון ליישב זה בב"מ צא א בד"ה אתון שאלתין לי למלאכתי שכשאני חפץ להתחיל במסכת אחרת שלא תשכח ממני אין אתם יכולים למחות בידי עכ"ל, ולמה הוסיף שלא תשכח ממני, משמע

דבלאו הכי היה צריך ללמוד עם התלמוד במקום שלבו חפץ וכמו שתבו תוס' בריש בבא מציעא בד"ה שנים אוחזין דרבי לא היה לומד אלא כמו שהיה חפצים התלמידים, על כן שיכל את ידיו הקדושות דכשירא שלא ישכח, הרשות נתונה להרב ללמוד מסכת זו. משום דבאבות שנינו השוכח דבר אחד ממשנתו וכו' ויש ע"ז לאו השמר לך ושמור נפשך פן תשכח וגו', ע"כ דבר זה

חמור מהא דבמקום שלבו חפץ [אשר לפי הנראה היא רק מדת חסידות ולא מדינא]."

ומדבריו עולה שבמצב רגיל, על הרב ללמד את תלמידיו לפי רצונם וחשקם. רק במקום בו הרב חושש שאם לא ילמד את המסכת בה חפץ, הוא עלול לשכוח אותה ולהתחייב בנפשו, אז רשאי לא להתחשב ברצון תלמידיו.

בהמשך דבריו מסתפק הארץ צבי, מדוע להעדיף את רצון התלמידים על פני רצון הרב, הרי כפי שהם מחוייבים ללמוד במקום שלבם חפץ, כך

ב. מי קובע מה ילמדו (המשך)

לשיטת הט"ז (ועוד פוסקים), בזמנים שלפני החגים (30 יום), הרב מחויב ללמד את תלמידיו את הלכות החגים (היינו פסח וסוכות). לשאר פוסקים, אין חובה ללמד אז, אך אם באים שתי שואלים, אחד שואל בעניין החג ואחד בעניינים אחרים, חייב הרב לענות תחילה לשואל בעניין החג.

הגיליון מוקדש לעילוי נשמת
טובה בת חיים צבי שכטר ז"ל
נלב"ע כ"ד שבט תשס"ה
תנצב"ה

כתיבה: הרב ינון קליין
ביקורת: הרב גיורא ברנר

להערות / הקדשות (לרפואה או ע"נ) / הרשמה לרשימת התפוצה
צור קשר: בית מדרש הלכתא bm.hlct@gmail.com יעקב יונגרייס - 054-9023288

הלכתא

תורה. הלכה. חיים.

כולל הלכה תורת חיים נבעת אסף
ע"ש ר' חיים שורק ז"ל
כולל הלכה רחובות
מכון לפרסומים הלכתיים